

Identita tzv. světských

Markéta Skočovská¹

The identity of so-called Fairground People

This paper is about so-called Fairground People, who are considered to be a specific population characterized by an itinerant way of life, connected to certain professions, linguistic and cultural practices, traditions, and values. The primary aspect of the study consists of the results of field-work during which the author, using the method of recorded semi-structured interviews, treated the themes of identity and culture among respondents from the ranks of the Fairground People. The article poses the question of whether it is possible to categorize the Fairground People in some way.

KEYWORDS:

Fairground People, identity, Czech Republic, circuses, amusement parks

ÚVOD

Tento text se zabývá identitou tzv. světských a atributy, které k ní náleží, a s čím si svou identitu sami světští spojují. Vychází z terénního výzkumu uskutečněného v letech 2009 a 2010 pro účely mé diplomové práce obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (obor romistika) v roce 2010. Pomocí terénního výzkumu jsem chtěla získat další informace, a to jiného charakteru, než jsou data zprostředkovaná odborníky, novináři apod., ze kterých jsem také čerpala. Zvláště pro toto téma jsou důležité autentické výpovědi osob, kterých se týká, jelikož dat z jiných zdrojů je velmi málo a často si navzájem odporují. Hlavními okruhy, v jejichž rámci jsem tvořila otázky a které daly rámec rozhovorům, byly rodinná historie a životní události respondenta se zaměřením na profesi, identita (cítí se být příslušníkem nějaké sociální skupiny/etnika?), vztah k jiným skupinám obyvatel, kulturní zvyky a tradice, sociální organizace a jazyk světských. Tedy atributy, u nichž jsem předpokládala, že tvoří hranici mezi „my“ a „oni“, mezi světskými a ne-světskými. V analýze vycházím z výpovědí informátorů.

Cílem bylo zjistit, kdo jsou podle respondentů světští a s čím si svou identitu oni sami spojují, co je pro ně specifické.

Světští vykazují zřejmé rysy skupinové identifikace, jejíž základním principem je vědomí příslušnosti k jedné skupině a odlišnosti a od skupiny jiné skrze dichotomii MY a ONI. Podle sociologa Richarda Jenkinse sociální identita „odkazuje ke způsobu vzájemného odlišování jedinců a skupin v sociálních interakcích s ostatními jedinci a skupinami. Je to soustavné ustavování se a označování vztahů podobnosti a odlišnosti mezi jedinci, mezi skupinami a mezi jedinci a skupinami. Podobnost a odlišnost jsou zde chápány jako dynamické principy identity“ (Jenkins 1997: 4). V rámci mého

¹ Romano džaniben, z. s.; kontakt: m.skocka@seznam.cz

terénního výzkumu jsem sledovala, jak je členství nebo nečlenství ve skupinách „my“ a „oni“ definováno a jakými symbolickými hranicemi.

NAVÁZÁNÍ KONTAKTU S RESPONDENTY A PROBLEMATIKA POSTAVENÍ VÝZKUMNÍKA

Mnoho lidí mi od doby, kdy jsem se rozhodla pro toto téma, „gratulovalo“ k mé odvaze, díky které jsem se pokoušela proniknout do „izolovaného, uzavřeného světa s vlastními pravidly, kde mi stejně většina buď odmítne rozhovor, nebo navykláá bludy.“ Byla jsem varována před mistrnou psychologií světských a před tím, že jim vlastně budu pro legraci.

Moje zkušenosti však našťastí tyto předsudky nepotvrdily. Pojem světský je velmi relativní, příliš se nedalo shánět respondenty na základě jasně dané „světské identity“, musela jsem předpokládat, v jakých prostředích se budou pohybovat. Některé respondenty jsem kontaktovala na základě toho, že se cítí být světskými a jejich okolí to tak také vnímá, o některých jsem to předem nevěděla, držela jsem se prostředí cirkusu a lunaparků se záměrem zjistit, zda se tito lidé cítí být světskými. Dalším předpokládaným prostředím pro mě byla romská komunita, kde jsem chtěla lépe osvětlit vztah a případné příbuzenství některých světských s Romy.

Rozhovor s první respondentkou mi domluvila má romská známá. Další potenciální respondenty jsem oslovovala přímo na Matějské pouti. Další kontakty pocházely od PhDr. Hanuše Jordana, pracovníka Divadelního oddělení Národního muzea, který mě následně odkázal na produkčního Jiřího Výšku a ten mi domluvil rozhovor se dvěma osobami z prostředí cirkusu i kolotočů. Další respondentku jsem kontaktovala přes její webové stránky. Rozhovor s jedním respondentem mi poskytla (ted již bývalá) vedoucí Muzea české loutky a cirkusu Mgr. Hana Matochová. Tento rozhovor jsem nenahrávala osobně, ale obsahuje natolik zajímavé postřehy a informace týkající se tématu mé práce, že jsem se rozhodla zařadit ho do mého terénního výzkumu.

Mým záměrem bylo mít ve výzkumu zastoupeny osoby z co nejrůznorodějšího prostředí, různého věku a povolání. Během doby, co jsem sháněla osoby ochotné poskytnout rozhovor, se mi stávalo, že lidé, kteří pracují nebo pracovali u cirkusu či v lunaparku, jsou ti nejochotnější. Snad je to proto, že jsou zvyklí na publicitu, o jejich „zvláštní svět“ se zajímají nejen novináři, ale stále častěji i odborníci různých odvětví. Občas jsem měla pocit, že z jejich úst slyším naučené fráze, většinou však šlo (aspoň z mého pohledu) o přirozenou konverzaci, při které jsme zapomínali, že se jedná o nějaký výzkumný záměr.

Až na jednu výjimku se mi nepodařilo sehnat respondenty, kteří se již nevěnují žádnému řemeslu dědičimu se po generace, a respondenty pohybující se v prostředí Romů (mající s nimi úzké kontakty, ať už osobní či pracovní). Zajímavé je, že tyto dvě charakteristiky často splývají. Měla jsem spoustu tipů od svých romských přátel a známých, kteří s některými světskými vyrůstali či se sňatkem stali jejich příbuznými. Je pravda, že uskutečnění mnoha těchto rozhovorů záleželo na prostřednících, kterým se nepodařilo respondenty přesvědčit ke spolupráci. Už ale jen to, že někteří předem odmítali přímou komunikaci se mnou či mě různě mystifikovali, ukazuje na

určitou nedůvěrou k této „výměně informací“ a možná snahu zachovat si svá „kulturní tajemství“. Tak mi aspoň byla často vysvětlována nechť se se mnou setkat a uskutečnit rozhovor. Jde pouze o mou domněnku, ale mám pocit, že lidé, u kterých se již nepředává řemeslo z generace na generaci a kteří sňatky s příslušníky jiných etnických skupin možná ztrácí část své původní identity, jsou velmi citliví na své kulturní hodnoty a střeží si je před nimi.

S tím souvisí i mé postavení coby výzkumníka. Vedla jsem rozhovory s lidmi pocházejícími z jiného kulturní prostředí, hrdými na svou identitu (ať už vyplývající z jejich po generace děděného povolání, pevné rodinné sítě či odlišných kulturních zvyků), pro které jsem (bez výjimky) byla člověk „z privátu“, „domácí“. Nikdo z nich mi to nedal najevo takovým způsobem, abych se cítila nepříjemně, ale mohlo to samozřejmě ovlivnit naši komunikaci a informace, které mi poskytli. Jsem pro ně osoba „zvenčí“, která se chce dozvědět něco o jejich světě a použít to pro vlastní potřebu. První setkání s respondenty proběhlo vždy vřele. Neexistovaly otázky, na které by viditelně nechtěli odpovědět (což samozřejmě neznamená, že si některé věci nenechali pro sebe). Rozhovory probíhaly většinou v jejich domácím prostředí, pouze jeden na „neutrální“ půdě a jeden po telefonu.

Pro výzkum jsme využila kvalitativní metodu, s respondenty jsem vedla polostrukturované rozhovory s několika stěžejními tématy (buď nahrávané, nebo prostřednictvím e-mailové pošty), které následně v článku analyzuji. Jelikož byli seznámeni s tématem (a účelem) výzkumu dopředu, mnozí se vyjadřovali k tématu spontánně sami dříve, než jsem začala pokládat otázky, což jsem vždy uvítala. Při rozhovorech se samozřejmě vynořovala další dílčí témata, na která jsem se improvizovaně doptávala. Rozhovory jsem vedla výhradně v češtině, relevantní výpovědi jsem si poté přepsala a vybrané citace prezentuji zde. Respondenty anonymizuji.

RESPONDENTI

Mezi mými respondenty se nachází žena (cca 60 let), tzv. hadí žena (odborně kontortionistka) z tradičně artistické rodiny, jejíž otec pocházel z rodu moravských Romů (sám sebe ale považoval prý spíše za „světáka“, než za Roma) a matka byla Sintka. Respondentka se vdala za Roma a po svatbě s prací u cirkusu přestala. Další respondentkou je také žena okolo 60 let, která nyní žije usazeně, ale celý dosavadní život žila na cestách. Provozuje atrakce na poutích a pronajímá je. Provozování zábavních podniků se věnovali i předkové. Další respondentka, žena (49 let) už minimálně po tři generace vlastní atrakce a jezdí s nimi po poutích, sezónně žije na cestách. Provdala se za muže z rodiny, která také provozuje kolotoče a chová koně. Předkové z dávnějších generací se věnovali ochotnickému divadlu. Muž (cca 40 let) je manažerem a technickým ředitelem jednoho z českých cirkusů. Rodina se cirkusovému umění věnuje již mnoho generací, nejstarší dohledaná generace se živila potulným kejklřstvím. Muž (střední věk) je majitelem jedné z kolotočových společností, rodina se provozování poutových atrakcí věnuje údajně už od 18. století. Matka pocházela z provazchodecké rodiny, otec byl kolotočář. Žena (66 let) pochází z cirkusového rodu, v tomto prostředí prožila dětství, živila se jako artistka, tanečnice a zpěvačka i dělnice. Je

profesionální kartářkou a spisovatelkou. Muž (62 let) je provazochodcem pocházejícím z rodiny, která se tomuto umění věnuje už po generace, přičemž rod se úplně původně věnoval na konci 18. století loutkovému divadlu. Muž (63 let) je příslušníkem již několikáté generace cirkusového rodu, ve kterém působil jako artista a drezér medvědů. Dále jsem pro témata výzkumu čerpala z diplomové práce Rostislava Nováka (Novák 2006) z osmé generace loutkáře Matěje Kopeckého, který se sám považuje za světského.²

Na určitá témata výzkumu, zejména na vztahy mezi světskými, Sinty a dalšími romskými skupinami v Čechách a v Německu, jsem se doptávala dvou respondentů³, kteří mi výpovědi poskytli jen pod podmínkou naprosté anonymity. Část jejich rodiny se pohybuje ve velmi izolované komunitě, která si silně stráží svou kulturu, a těmto dvěma respondentům (a celé jejich rodině) by v nejhroším případě hrozila i sociální exkomunikace. Respondenti jsou příbuzní, příslušníci dvou různých generací, oba dospělí.

SDÍLENÝ KULTURNÍ INVENTÁŘ

Ve výpovědích jsem se zaměřila na to, jak se identita konstruuje a tematizuje. Zkoumala jsem hraniční znaky, tzv. *boundary markers*⁴, které tvoří hranice mezi jednotlivými skupinami a které světské odlišují od ostatních. „Takovýmto distinkčním hraničním znakem může být například náboženské vyznání a s ním spjatá praxe, víra či rituál, symbolický motiv, jazyk, oděv (např. kroj) či jeho prvek nebo také představa tělesné spřízněnosti skupiny (v protikladu vůči ostatním), nejčastěji barva kůže.“ (Hajská 2018: 52). Zajímalo mě, za jakým účelem je etnicita tematizována a s jakými atributy je spojována. Richard Jenkins vybízí zaměřit se při výzkumu sociální konstrukce kulturní odlišnosti také na konstrukci kulturní podobnosti, tj. na procesy, kterými je formován kulturní obsah identity (Jenkins 2016: 137).

POJEM SVĚTSKÝ V HISTORICKÉM KONTEXTU

Slovo „světský“ je pojem velmi problematický. Neexistuje jednoznačné kritérium pro odlišení tzv. světských osob od těch ostatních (a kdo jsou přesně ti „ostatní“). Kdy přesně se lidé potulní, jdoucí světem, začali označovat jako světští, to se z žádných jazy-

2 Rostislav Novák je zejména divadelním hercem, ale objevil se i v několika televizních seriálech. Vytvořil a režíroval inscenaci *La Putyka*, která se inspiruje novým cirkusem nebo například vlastní one-man show s názvem *8 — polib prdel kosům*, jejíž tématem je rodinná historie Kopeckých a objevuje se v ní akrobacie, loutky i domácí filmové záznamy.

3 V textu je označuji jako *anonymního respondenta mladší generace* a *anonymního respondenta starší generace*.

4 Viz Barth, F. 1969. *Introduction*. In: Barth, F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen, Oslo, London: Universitets Forlaget, University Press, s. 1–23.

kové příručky nedozvíme. Význam „jdoucí světem, potulný, kočovný“ uvádí u hesla světský z jazykových slovníků pouze *Příruční slovník jazyka českého*, který začal vycházet ve třicátých letech 20. století a zachycuje slovní zásobu přibližně od roku 1870. Jungmannův slovník, který je o sto let starší, slovo světský v tomto významu neuvádí (najdeme zde však heslo *světák* s významem „tulák, světoběžník“).

Pojmy „světský“ a „světák“ se často i mezi odborníky považují za synonyma. V současné době se snad dají tyto termíny zaměňovat, v historických souvislostech nikoli. Historicky se jedná zejména o osoby putující sezónně za prací (především z Pošumaví), o zedníky, zemědělské pracovníky. Cirkusy si tradičně na sezónu najímaly dělníky, kteří pomáhali se stavbou a běžným provozem cirkusu a zároveň často zastávali funkci muzikantů. Šumavští „tentáci“ mívali vždy u cirkusů dobrou pověst jako vytrvalí dřiči a nadaní hudebníci. Není divu, že jsou světáci často zmiňováni např. v literatuře a že se termín světák hojně synonymizuje se slovem světský. Byli to totiž právě muzikanti zejména z jihozápadních Čech, světáci, kteří české cirkusy proslavili po celém světě.

Z časopisu *Český lid* z roku 1895 získáváme dobový obraz „světem jdoucího“, přičemž autor nepoužívá pojem světský. Podle autora článku Bedřicha Moravce se jednalo v té době již pouze o pocestné brusiče a kramáře, jimž se někde začalo říkat „hausírníci“. V době dřívější patřili mezi „světem jdoucí“ i pocestní advokáti, zvěrolékaři, zaříkávači, tzv. faciřové (potulní myslivci), tzv. krůčkáři (chytali krtky a podobná zvířata a jejich kůži prodávali), tzv. brabenáři (vybírali mravenčí kukly a prodávali je ptáčníkům), kořenáři, zeměměřiči, dohazovači nevěst a ženichů, vlasáři (skupovali vlasy) a další (Moravec 1895: 592).

S prvorepublikovým Zákonem č.117/27 Sb. z 15.7.1927⁵ o potulných cikánech se zásadně proměňuje obsah pojmů světský a světem jdoucí. Zákon se totiž netýkal pouze Romů, ale lidí žijících itinerantně všeobecně. Tzv. „osoby žijících po cikánském způsobu“ byly vnímány povětšinou jako asociálové. Optikou zákona byli tudíž světšší směřováni s Romy, a pravděpodobně tak i veřejností vnímání. Vláda jeho uplatňováním hodlala vyřešit tzv. „cikánskou otázku“. Osoby, na něž se zákon vztahoval, byly dále charakterizovány jako „cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící“. Četnické pátrací ústředí v Praze vedlo evidenci všech těchto osob bez legálního nároku na vyjmutí z této evidence. Starším čtrnácti let byly vydávány tzv. cikánské legitimace, obsahující mimo jiné osobní data, popis osoby a otisky prstů. Jejich držitelé měli zakázán přístup na určitá území (např. lázně, velká města). Cikánské legitimace byly v roce 1933 (po ukončení soupisu v roce 1930, který ovšem zcela jistě nepostihl ani zčásti všechny osoby) vydány 22 280 osobám (Váňa, Mareš 1935: 364). Rodiny, které chtěly dále kočovat, musely vlastnit též kočovnické listy s platností na jeden rok. Ty mohly být kdykoliv odňaty nebo mohla být jejich platnost změněna. Vzhledem k nejasné rozlišitelnosti toho, zda je daná osoba romského či neromského původu, byli světšší zařazováni do obou skupin, které zákon postihl. Rozhodujícím kritériem mohlo být víc faktorů, včetně fyzického vzhledu.

Za druhé světové války bylo mnoho světských perzekuováno a mnoho jich zahynulo v koncentračních táborech. Otázkou je, zda byli do transportů zařazeni coby

5 Více viz Horváthová, J. a kol. 2021. *...to jsou těžké vzpomínky*. Brno: Větrné mlýny.

tzv. asociálové, nemající řádnou obživu, potulující se, nebo zda byli řazeni do kategorie cikánských míšenců, či dokonce Cikánů⁶. Podle Petra Lhotky z Muzea romské kultury v Brně byli světští zařazováni do všech těchto kategorií, kritériem byla barva kůže.⁷ Opatřeními proti potulnému obyvatelstvu a později proti Romům byli prý postiženi pouze světští s tmavší kůží. Někteří světští prý i za války provozovali svou živnost, byli podrobeni soupisu, ale nebyli uvězněni v táborech, až později byli poslání do pracovních výchovných táborů určených pro nuceně nasazené v Německu, kteří odtamtud uprchli (např. v Ostravě).⁸ Zvláště ke konci války hrálo hlavní roli rasové hledisko.

Pojem světský figuruje v politicko-administrativních textech přibližně od komunistického převratu v roce 1948, kdy pocítila nastupující mocnost potřebu lépe kategorizovat osoby pohybující se z místa na místo. Historička Nina Pavelčíková uvádí v souvislosti se soupisem romského obyvatelstva ve dnech 18. 23. 8. 1947 daným vyhláškou č. 756 ze 17. července 1947 Ministerstva vnitra, že „Pod trestem jednoho měsíce vězení se nařízení týkalo také tzv. světských osob (neromští provozovatelé kočovných živností a zábavních podniků), které neměly stálé bydliště a potulovaly se.“ (Pavelčíková 2004: 29) K soupisu se vyjadřuje i Tomáš Haišman, někdejší pracovník Ministerstva vnitra. „O rasovém kontextu soupisu svědčí nejen interní použití takových slov jako „míšenc z cikánské krve“, ale i skutečnost, že z něj byla v samostatných řízeních o něco později vyňata podstatná část světských.“ (Haišman 1999: 514)

Světský jako pojem příliš nefiguruje ve vědě, jinak je tomu u politických či administrativních textů, které termín „světský“ či „světské osoby“ vděčně přejala, aby se jim pro jejich účely lépe kategorizovalo. Kriminalistický sborník určený pro služební potřebu Ministerstva vnitra (Šturma 1959: 344–356) používá termín „světské osoby“ pro „osoby, žijící polokočovným životem a pohybující se za účelem obživy z místa na místo „toulající se světem“. Vnímá je jako „sociální skupinu potulných lidí, kteří v minulosti měli určité pokrevní a jazykové vztahy k cikánům“. Dále uvádí: „Vznik této skupiny světských osob je velmi složitá otázka, která nebyla dosud vědecky prozkoumána. Je však prokázáno, že značná část těchto lidí jsou cikánští míšenci.“. Toulání z místa na místo považuje za „zaostalý způsob života“, který „byl hlavní příčinou nekalého způsobu obživy, úzce spojeného s pácháním trestné činnosti“. Užití tohoto vymezujícího pojmu vysvětluje takto: „Používání pojmu světské osoby v kriminalistické praxi je opodstatněno proto, že tyto osoby se tak samy označují a otevřeně se k této skupině hlásí.“

Další politické opatření, které bylo zacílené zejména na Romy, ale dotklo se i mnoha světských, a tím přispělo ke změně vnímání obsahu tohoto pojmu veřejností, byl Zákon č. 74/1958 Sb. ze dne 17. 10. 1958 o trvalém usídlení kočujících osob. Jeho aplikací se mělo docílit „převýchovy cikánského obyvatelstva“. Neměl být ale zaměřen jen proti Romům, nýbrž proti mobilitě obecně, tedy i proti mnohem méně početné skupině neromských provozovatelů tzv. kočovných živností. Potulný život byl považován za vyhýbání se poctivé práci, za obživu nekalým způsobem. Zákon

6 Cikánů s velkým „C“ coby příslušníků národa.

7 Poznatek z přednášky na téma „Romové v Protektorátu Čechy a Morava 1938–1945“ uskutečněné 10. 11. 2009 na FF UK, romistika.

8 Tamtéž.

se měl týkat i osob, které mají trvalé bydliště, ale „zčásti se živí nekalým způsobem, resp. nemají trvalé zaměstnání. (V dalším bodě k nim byly přiřazeny např. osoby zabývající se ambulantním prodejem či živnostmi, např. deštníkářstvím, brusičstvím, kotlářstvím apod., aniž by vlastnili příslušné povolení.)“ (Pavelčíková 2004: 183). Místní národní výbory měly ve spolupráci s Veřejnou bezpečností provést v září 1958 soupis všech kočovníků nad patnáct let, odebrat jim otisky prstů, zkontrolovat doklady a vyzvat je k usazení a k nástupu do práce. Evidovali se nejen Romové, ale i nositelé licencí (zvláště světští). „Předběžný soupis kategorií „světských“ neuvádí, omezuje se na počet licencí, jichž mělo být celkem 227. I tento údaj zřejmě skutečný stav podceňuje. Z údajů zjištěných na počátku roku 1959 je zřejmé, že neromští držitelé oprávnění k ambulantním živnostem představovali v českých zemích cca 2 600 dospělých osob, tedy celkem asi 23,4 % všech zapsaných.“ (Pavelčíková 2004: 68). Konečný soupis proběhl v únoru 1959, tehdy se měli evidovaní definitivně usadit. „...bylo zapsáno asi 3 000 dospělých osob „světského“ původu, provozujících vesměs licencovaná povolání (kolotoče, cirkusy, podomní obchod, tzv. potulná či kočovná řemesla; v těchto oborech byly ovšem už v průběhu padesátých let mnohé licence zrušeny) a nezapsaných jako Romové. Z toho naprostá většina — více než 2 600 — působila v českých zemích.“ (Pavelčíková 2004: 183).

Pojem světský byl dále užíván v textech týkajících se jazyka světských, tedy světské hantýrky, světštiny.

„Název „světští lidé“ nebo jen „světští“ ve významu, v kterém jej uvádí Podzimek⁹, není v češtině obecně srozumitelný. Užívá se ho v lidové řeči v některých krajích. Ze svého rodiště Sušice jsem jej neznal. Slyšel jsem jej v Radnicích (okres Rokycany) a dále přímo od „světských lidí“, kteří žijí v Praze. V lexikálním novočeském materiálu Ústavu pro jazyk český je na tento význam jen jeden doklad, a to z článku J. Spirhanzla Duriše v *Národní politice*. Na tomto dokladě je založen poslední význam slova světský, uvedený v příručním slovníku jazyka českého: „jdoucí světem, potulný, kočovný.““ (Lípa 1960: 47, pozn. 3, vnitřní uvozovky původní)

„Všichni ti volně světem táhnoucí lidé jezdící s cirkusy, kolotoči, houpačkami a střelnicemi, vedoucí potulný život a živící se po cestách i brusířstvím, spravováním deštníků, drátováním, letováním a jinými podobnými podomními příležitostnými pracemi i různými prohřešky proti zákonu byli a do jisté míry ještě jsou spojeni v jednu společenskou vrstvu světských neboli světáků, vzbuzující nedůvěru u ostatních vrstev obyvatelstva.“ (Churavý 1987: 177)

„Tradiční svět cirkusu se liší v mnohých věcech a jednou z nich je i vlastní patriotické dělení na „světské“ (tj. světem jdoucích, narozených v maríngotkách tzv. s artistickým rodokmenem a doložitelnou takovou obživou v několika pokoleních) a „chrapouny“ (lidmi z privátu, zvenčí, přivandrovalci)“ (Vaculík 2007).

Odborníci se vyjadřovali o světských zejména v souvislosti s potulným životem obecně nebo v souvislosti s Romy, s politickými nařízeními, které se měly týkat Romů, ale postihly i světské. V tomto kontextu uvažovali o světských buď jako o osobách neromského původu žijících itinerantním způsobem, nebo jako o romských

9 Jaroslav Podzimek sestavil Slovníček světské hantýrky, vyšel jako příloha časopisu *Bezpečnostní služba* v roce 1937.

míšencích. Jak bylo už výše zmíněno, svěšťtí jsou zmiňováni i v souvislosti s jazykem, který používají. Dokonce se víckrát objevuje pojem svěšťtina, který tento jazyk označuje. Mezi samotnými svěšťtými tento název užíván není. Tento skromný výskyt pojmu svěšťtý ve vědeckém diskurzu ukazuje, že se pojem svěšťtý dostatečně nevžil. Domnívám se, že tomu tak bylo proto, že doteď není jasný přesný obsah tohoto slova.

JAK VNÍMAJÍ POJMENOVÁNÍ SVĚŠŤTÝ RESPONDENTI TERÉNNÍHO VÝZKUMU?

Pojem svěšťtý znají všichni respondenti, všichni se s ním ztotožňují, většina jich ho používá jako autonymum, někteří dávají přednost označení podle profese (*artista, kolotočář*).

Svěšťtý — starý, vžitý slovo, týká se to těch lidí, který ty předkové, aspoň jedna dvě generace, jezdili po tom světě nebo po tej vlasti české. Svěšťtý — svět, jezdili po světě. (muž, 62 let)

Já se nestydím za to, že jsem cirkusák. (muž, 63 let)

Jako synonymum ke slovu svěšťtý vnímá většina svěťák, což se tedy neshoduje s názorem výše zmíněných odborníků. *Svěťák — sem tam ho použijem. Je to stejný jako svěšťtý. (muž 62 let)*

Komediant je vnímáno jako exonymum, které by ale mělo patřit spíš hercům než svěšťtým obecně. Někteří respondenti ho vnímají jako pejorativní. *Komedianti, to je vlastně od slova la comedia z francouzštiny, tím pádem jsou to potulní herci. My nejsme herci, my nic nepředvádíme. To se vžilo za dřívějšího režimu a byla to spíš taková urážka. To byl člověk takovej hochštapler, přijede, mluvka, tak akorát aby vybral peníze, měl se dobře, takovej příživník v tomto státě. (muž, střední věk)* Rozporuplné názory panují na užívání profesionym cirkusák a kolotočář. Respondenti používají několik pojmenování najednou.

Svěšťtý — kolotočář nebo koníčkář, protože my máme taky koně. Anebo cirkusáci, ty zase co provozují cirkusy a tak, varieté... Manžel třeba je alergickéj na to komedianti, to se říká, že to jsou ti, co provozují komedii, herci. Mě to nějak neuráží... Domáci — to jsou třeba co nikdy neměli atrakce. (žena, 49 let)

Svěšťtý — dá se říct, to je slovo od světa, od cestování. (muž, střední věk)

V posledních letech k nám jezdí hodně majitelů atrakcí z Holandska, Německa a dalších západoevropských zemí. Německým provozovatelům lunaparků se prý říká *šaušteleři* (i oni sami se taky nazývají), německým kolotočářům *komedianti*, což prý nemá v Německu pejorativní nádech jako u nás.

Pro osoby „ne-svěšťté“ se používají nejčastěji názvy *domáci* a *člověk z privátu*. *Privátní je člověk, který necestuje. (muž, střední věk).*

Za hanlivé je považováno pojmenování *chrapoun*. Zde je možné, že toto pojmenování někteří respondenti používají běžně, ale ze slušnosti to přede mnou popřeli. Název *gádže* (přejatý z romštiny) někteří používají, jiní ho považují za pojmenování, které užívají pouze Romové. *Gádžo, to se taky říkávalo, záleží, jak to ten člověk použije.* (muž, 62 let)

TYPICKÉ PROFESE SVĚTSKÝCH OČIMA ODBORNÍKŮ

Neexistuje jednoznačné kritérium pro odlišení tzv. světských osob od těch ostatních (a kdo jsou přesně ti „ostatní“). Už jen proto, že není jasné, o jakou kategorii se vlastně jedná. Slovo světský zřejmě vychází ze sousloví „světem jdoucí“. Toto spojení se jeví nadřazené pojmu světský. Ne všichni světem jdoucí byli a jsou světštití, ani není známo, kdy poprvé a v jaké souvislosti se pojem světský začal užívat.

Hanuš Jordan, pracovník Divadelního oddělení Národního muzea v Praze, odborník zejména na cirkusy, vidí problematiku pojmu světský ze dvou úhlů. Buď jsou světštití lidé ti, 1. kteří putují za obživou (tj. cirkusáci, kouzelníci s putovním divadlem, provozovatelé pouťových atrakcí, trhovci; nikoli v historickém smyslu sezónního putování za prací u lidí např. z Pošumaví zedníci, sezónní zemědělství pracovníci apod.), nebo 2. z tradičních rodin, které se po generace živí pouťovými atrakcemi a stánkařením (např. Spilkovi, Kočkoví).¹⁰

Podle bibliografa Daniela Řeháka spadali v minulosti mezi světské loutkáři, komedianti, koňští handlíři, kramáři, podomní obchodníci, brusiči a tuláci (Řehák, 2002, není uvedeno). V současnosti se podle něj pohybuje spektrum pojmu světských od „cirkusáků (kteří tento pojem hodně odmítají), přes artistry (odmítají), přes kolo-točáře (kteří se nad ním trochu ošívají), po brusiče nožů (převážně nekomunikují) a skončil jsem před lety před panem Kočkou, který už díky svým obchodům s nemovitostmi a usedlostmi obraz světského vůbec nenaplnuje. Potulné loutkáře a řemeslníky nejdrobnějších řemesel z minulosti zcela vynechávám.“¹¹

Hanka Tlamsová řadí ve svém prvním díle *Lexikonu světem jdoucích* mezi profese charakterizující tuto skupinu: deštníkáře, brusiče, handlíře, kramáře, loutkoherce, gymnasty, cirkusové umělce, majitele pouťových a dalších atrakcí, itinerantní fotografy a majitele pojízdných kin. Dále také ženské profese: potulné loutkoherčky, krasojezdkyně, kramářky nebo švadleny (Tlamsová 2020: 7).

POHLED RESPONDENTŮ

Všichni respondenti se shodují v tom, že provozovatelé lunaparků jsou světštití. U cirkusu už to tak jednoznačné není, občas převládá pojmenování artista či cirkusák.

10 JORDAN, Hanuš <hanus_jordan@nm.cz>. Světštití — vymezení pojmu. Skočovská, Markéta <m.skocka@seznam.cz>. 2010-11-19 10:25. [cit. 2010-08-19].

11 ŘEHÁK, Daniel <rehak@ucl.cas.cz>. Světštití. Skočovská, Markéta <m.skocka@seznam.cz>. 2010-03-02 15:48. [cit. 2010-08-19].

Lidem od cirkusu se říká artisti. (žena, anonym); respondent (muž, 63 let) se ztotožňuje se pojmenováním cirkusák. Já se nestydím za to, že jsem cirkusák.

Někdo řadí mezi světské i herce a zpěváky. Světský jsou dvě kategorie, první kategorie jsou lidi, kteří žijí u cirkusu, to jsou artisté, umělci, a druhá kategorie jsou lunaparky, kolotoče atd. Ty jsou brány za světský. Mezi sebou se to tam míchalo. (žena, 66 let); Tak jsou to cirkusáci, kolotočáři, zpěváci, herci. To jsou všechno světský, dá se říct, protože cestují světem. (muž, střední věk); I cirkus i kolotoče. Jedno slovo pro všechny lidi, který se pohybují. Buď s cirkusem, nebo s kolotočem, nebo my skáče po špagátě. (muž, 62 let)

První generace mnoha současných rodů světských se věnovala loutkoherectví. Někteří respondenti mi potvrdili, že i je považují za světské. Je to v nich, protože je to ta generace, co byla z těch světských. (žena, 49 let)

Lidé, jejichž předkové se živili v cirkuse či lunaparcích, ale oni již mají jinou profesi, jsou pro některé respondenty také stále světský. Mezi světské řadí někteří i prodejce občerstvení, majitele autobazarů, stánkové prodejce.

Názor dvou anonymních respondentů se vymyká názorů většiny ostatních. Podle nich se světským může stát kdokoli, jde o životní styl, ne zvláštní skupinu. Podstatné je pouze to, že se daná osoba toulá světem.

Všichni můžou být — cirkusáci, kolotočáři atd. Světský může být jak Rom s určitou (kočovnou) profesí, tak gádžo. Takže ta identita je poutaná k práci, ke kočovnictví nebo polo kočovnictví, i když ty rodiny třeba už nekočují. Aspoň tak to vnímám. (anonym, mladší generace)

... co Cigán, co světskej, každej bude mít jiný názor...

Světský pochází ze slova světáctví, ten, kdo se toulá po světě, a to může být jak Rom, tak komediant, nebo kdokoli, kdo se k tomuto životu přidal. Může to být stejně gádžo jako Rom.

Světský, to je životní styl. (anonym, starší generace)

ÚLOHA PŘÍJMENÍ + PŘEZDÍVKY

Silným identifikačním poutem skupiny světských je příjmení, které se stejně jako profese světských dědí z generace na generaci. Vzhledem k anonymizaci respondentů nemohu uvést konkrétní příklady.

Kriminalista Šturma uvádí ve svém článku o „světských osobách“:

Časté užívání přezdívek: Čára, Medla (od něm. Das Mädchen), Heigi aj. Přezdívky však již neuplatňují v takové míře jako kočovní cikáni. (Šturma 1959: 344–356)

Zajímalo mě, zda se ještě u světských přezdívky používají, jakou hrají roli a jak se vytvářejí. Často se dědí nejen příjmení, ale i křestní jméno, a vytvářet přezdívky je tedy nutnost, protože v rodině se kolikrát vyskytuje hned několik nositelů stejného křestního jména a příjmení zároveň. Přezdívky podle výrazného charakterového či fyzického znaku se dávají hlavně dětem. Jelikož každý rod, ve kterém se profese dě-

dila z generace na generaci, je s profesí silně spjat, poskytuje mu identitu, je příjmení velmi důležité. Je to značka, která vydělává a zároveň silný identifikační symbol.

PROFESE

Zajímalo mě, jak se projevuje identita v profesním životě? Jak je identita světských propojena s jejich profesí? Zda se profese dědí, jak je předávání profese důležité, zda si rody konkurují, nebo spolupracují atd.

Světská identita se poutá k tradičnímu řemeslu (lunapark, cirkus), přičemž stačí, když se těmto profesím věnovali předci. Důležitá je v tomto případě dědičnost řemesla v rodové linii. *Náš rod má dlouholetou tradici, která je silně zakořeněna v každém z nás.* (Novák 2006: 51)

Podle některých se jedná i o životní styl, kde je důležitá mobilita, identita zde souvisí s itinerantní profesí a světským se může stát přijetím zaměstnání vyžadujícího mobilitu kdokoliv (*Ta identita je poutaná k práci, ke kočovnictví nebo polokočovnictví, i když ty rodiny třeba už nekočují* — anonym, mladší generace).

Přáním většiny rodičů z rodů, kde se řemeslo dědí po generace a je k němu poutána identita je, aby potomci zůstali „u řemesla“, což potomci velmi dobře vědí. Někteří ale mají se svou budoucností jiné plány, rodové linii se vyhnou a začnou se věnovat něčemu jinému. Mnoho cirkusáků přešlo na provoz atrakcí, někteří začali podnikat v jiných oborech a někteří rodinnou tradici opustili úplně (sestry jednoho z respondentů jsou lékařka a inženýrka). Často se to stává u žen, které se odstěhují za svým manželem a začnou žít podle jeho zvyklostí. *Dcera respondenta se jako malá učila chodit po laně, ale vystupuje v cirkusech na těch šálách, provdala se, manželka jde většinou za mužem.* (muž, 62 let)

Někteří respondenti se obávají toho, že až se řemeslu přestanou věnovat oni, tak v rodině zanikne. *My jsme asi poslední (provazochodci). Hodně práce a malý finanční úspěch, na tu dřinu a na to riskování.* (muž, 62 let) *Ta další generace už do toho nepůjde, protože on nebude dělat otroka.* (muž, střední věk si stěžuje na podmínky lunaparků v ČR.) Někteří dědičnost profese spojují s děděním „jediné krve“. *Kdybych to neměl v krvi, já jsem šestá generace, děti sedmá, vnoučata už osmá generace, tak by to nedělal nikdo, to musíte mít v krvi.* (muž, 63 let)

Dědí se nejen řemeslo, ale často i místa, na která se po generace jezdí (neboli štace).

My ponejvíce jezdíme na těch svých stálých, co třeba rodiče jezdili. Druhý by tam taky chtěli, ale my s těma úřadama máme udělaný smlouvy. ... No tak taky by se nám to nelíbilo, kdyby nám to překupovali. (žena, 49 let) Konkurenční boje samozřejmě existují, někdo někomu občas „vyfoukne štaci“, zabere jeho stálé místo, nicméně většinou platí nepsaný zákon, že se cizí místa nezabírají.

Profese a s tím spojený itinerantní život je to, co světské spojuje. Ať už v minulosti, nebo dodnes. Důraz je kladen na dědičnost řemesla, nestává se, že by se pokračovatelem stal někdo mimo rodinu. Středobodem existence a pokračování rodu je profese. Pokud nefungují vztahy v rodině, potomci nechtějí dědit řemeslo, ocitá se existence podniku v nebezpečí.

VZDĚLÁNÍ A VÝCHOVA

Aby se mohlo řemeslo dědit po generace, a být tak nepostradatelnou součástí rodové identity, musí se ho potomek nejdříve naučit. Zároveň je podrobován formálnímu učení, povinné školní docházce (*Dcerka má školu, ale odmala s náma cvičí na laně, muž, 62 let*).

Zajímalo mě, jak se dá všechno skloubit a jak výuka řemesla a výchova probíhají. Základními kameny vývoje dítěte u provozovatelů lunaparků a cirkusů je vedle klasické výchovy výuka řemesla v co nejužším věku příprava na jeho budoucnost v rodinném podniku (*To se nedá zaplatit ty zkušenosti, co mi dal táta, muž, 63 let*).

Rodiče ho vychovávají k tomu, aby nedělal rodu ostudu.

Můj tatínek byl artista a od dvou let už mě drezíroval, takže já jsem byla odmala hadí žena. (žena, cca 60 let)

Většina respondentů se nebrání vzdělání mimo rodinný podnik, a tak artisti navštěvují ve městech, kterými projíždějí, kurzy gymnastiky, baletu, bojových umění atd.

Pak jsem v těch patnácti letech přešla na gymnastiku. To jsem měla diplomy. Takže jsem dělala gymnastiku, balet a takový mišmaš, všechno dohromady. (žena, cca 60 let)

Údělem školou povinných dětí, jejichž rodiny nežijí na jednom místě, je navštěvování mnoha různých škol v sezóně, podle místa, kde zrovna se svým cirkusem či lunaparkem stojí. Většina respondentů má ukončené základní vzdělání, někteří studovali střední školy (*Mezi světými najdete jen velmi málo lidí s vysokoškolským vzděláním, není totiž potřeba. Už předem je jasné, že bude pokračovat v tradici, ať už kolotoče, cirkusu, či ve stánku se žužu, Novák 2006: 58*), ale existují i výjimky (*I mezi námi, cirkusáky, jsou lidé, který jsou opravdu vzdělaný, muž, 63 let*).

Nutností, ale i výhodou, je pro neusedlého, kvůli obživě stále se pohybujícího člověka znalost cizích jazyků.

Svého času mi těch osm deset jazyků nedělalo problém. Já naopak když jsem přijel do Čech, tak jsem měl problémy s češtinou. (muž, cca 40 let)

Formální učení doplňuje výchova, kdy si dítě postupně zvyká na to, jaká pravidla a normy v rodině platí, učí se každodenním rituálům, které jsou s profesí pevně spjaty. Většina rodičů razí metodu ukaž dítěti, co je krásné na vašem řemesle a ono si k němu už cestu samo najde.

Dítě ví, že musí být u kšeftu, musíme rychle támhle jet, tohle sehnat, jezdí s náma a už se musí pomalu učit. A pak k tomu má ten vztah, ví, že má nějakou starost a pak ji to baví a zůstane u toho. (žena, 49 let); *Důležitá je světská výchova. Je založená na kamarádské bázi, je svobodnější, otevřená, charakteristické je silné citové pouto — někdy jsou na sobě jednotliví členové až citově závislí, někdy se může zdát výchova i trošku vulgární (o sexu, o hovnech apod. se mluví již od útlého dětství).* (Novák 2006: 58)

Dá se říct, že naučit potomky řemeslu je pro existenci podniku určující. Na vzdělání v dané profesi je kladen velký důraz, počítá se s tím, že pokud se dítě i náležitě vychová, získá k rodinné profesi vztah, a dobrovolně ji po rodičích převezme a zůstane u ní celý život. To je nutnou podmínkou pro udržení rodově děděného řemesla, a tím i pro udržení a posílení skupinové identity. Formálnímu vzdělávání není přikládána taková důležitost, protože potomkovi de facto stačí to, co ho naučí jeho rodina, předpokládá se, že zůstane u profese. Může dojít i k extrému, kdy je formální vzdělání považováno za překážku ve vzdělávání se řemeslu. Co se v profesi využívá, je znalost cizích jazyků. I ty se ale člověk naučí právě cestováním za prací. Jiná situace je samozřejmě u světských, kteří se již tradičnímu děděnému řemeslu nevěnují.

RODINA

Pro lidi zvenčí jsou rodiny světských symbolem rodinné soudržnosti, provázanosti, v horším slova smyslu až mafiánského charakteru. Ptala jsem se na to, kdo je hlavou rodiny, jaké role mají členové rodiny, kam až sahá povědomí příbuznosti a jaké funkce rodina plní. Jakou identifikační funkci rodina plní, jak důležitou jednotku pro skupinovou identitu představuje.

Všichni respondenti souhlasili s tím, že hlavou rodiny je muž. Žena má ovšem také své nezastupitelné místo (*Hlava rodiny jsem já a tou hlavou hýbe manželka. Vždycky jsme se radili, ne že bych upřednostňoval svoje právo*, muž, 62 let). Novák vidí ženu ve vztahu jako submisivní (*U nás se ženský podřizují rodině, a to myslím máma řekla dost diplomaticky*, Novák 2006: 43). Každý člen rodiny měl svou danou roli, své povinnosti. Ženy měly povětšinou na starosti domácí práce, péči o děti, pokud měla rodina zábavnou atrakci, starala se o ni. Muž měl za všechny zodpovědnost, staral se o obchody, o stavění na novém místě, když se přejíždělo.

Jednotlivci měli většinou výborné povědomí o tom, kdo všechno je jejich příbuzný. Rodinné sítě byly velmi široké, za příbuzného byl považován i člověk z několikátého pokolení. *I když třeba je to z pátého kolena, tak je to strejček. Je to jeden z takových zvyků, který se dochoval* (muž, 62 let). O takovémto vztahu hovořil respondent jako o příbuzenském, i když lidé z nesevětského prostředí by to tak nebrali.

Z ekonomického hlediska bylo pro chudší podniky důležité, aby co nejvíce pracovních povinností zastali v podniku členové rodiny. Jinými slovy, externí zaměstnanec se musí zaplatit, rodina může počkat.

Každá rodina se starala o svůj podnik, maximálně spolupracuje s příbuznými, ale jakmile se jedná o nějakou záležitost společnou všem (cirkusákům, kolotočářům), táhli za jeden provaz. V tuto chvíli je skupinová identita nejvýraznější, všichni světští se semknou proti společnému nepříteli. *Když bude nějaký problém zvenčí, třeba teďka řešíme problém s vládou, tak všechny ty rodiny, ať vod kolotočů nebo vod cirkusu nebo vod divadel, tak v ten moment budeme držet spolu. I když je to pro mě konkurence a nebudem se mít rádi, tak v ten moment držíme spolu, vždycky* (muž, cca 40 let).

Rodina byla pro jedince zázemím jak osobním, tak profesním. Rodinná soudržnost, provázanost rodů a vzájemná komunikace, to jsou hodnoty, které světští považovali za jedny z nejdůležitějších. Rodina byla nositelem profese, příjmení, vlastní

historie, kultury a hodnot. Čím početnější a rozvětvenější rodina, tím měl jedinec větší pocit bezpečí, když se dostal do nesnází, stáli za ním příbuzní. To v minulosti pomáhalo světským rodům přežít jejich nelehké osudy (nicméně v současné době mají i světští méně dětí než dříve). Široká rodina zároveň vyžadovala větší odpovědnost za osobní činy. Potřeby rodiny byly nadřazeny potřebám jednotlivce. Pokud někdo zostudil jméno rodu, zostudil tak všechny jeho příslušníky. Rodina ve svém širokém slova smyslu je tedy základní jednotkou. Ač jsou mnohé rodiny vzájemně příbuzensky provázané, existuje v tomto společenství jistá hierarchie. Některé rody či skupiny (circusovní umělci, provozovatelé zábavních podniků) se cítily nadřazení vůči ostatním. *Odhaduji, že nejen děda Matěj, ale už jeho otec, musel být výjimečná osobnost mezi „světskými“. Dbali na to, jak chodili oblíkáni. Nepatřili mezi klasické „světské“. My jsme byli taková trošku šlechta mezi těmi světskými (žena, 66 let).* Někteří informátoři tuto stratifikaci naopak odmítali.

Důležitým sebeidentifikačním atributem byla legenda o původu, kterou si předávala z generace na generaci snad každá rodina světských. Nikdo už neví, co je pravda, a co se ústním předáváním proměnilo či přidalo, nicméně tyto legendy byly velmi důležité pro stmelení rodu i světských jako skupiny zároveň. Posilovaly vědomí společné historie. S jistou nadsázkou se dá mluvit i o vědomí společného předka. Je jím množina potulných komediantů, což byly první generace světských rodů. Ať to byli potulní kejklíři, nebo loutkoherci, nebo kdokoliv jiný. Téměř na úrovni legend byly i údajné rodové přízvě s různými celebritami. O mnoha slavných lidech se říkalo, že jsou světští, což světským dodává skupinové sebevědomí a prestiž.

VZTAHY S DALŠÍMI SKUPINAMI

Jak jsem zmínila v úvodu, hranice mezi skupinami je vytvářena v opozici vůči jiným skupinám neboli identita se buduje i vymečováním se od ostatních, které daný jedinec považuje za odlišné od sebe sama. I tento proces je do značné míry individuální a mě zajímalo, v čem spočívají hranice mezi skupinami, kde se nacházejí a jak jsou ostré.

Světští byli odedávna spojováni díky svému podobnému stylu života (itinerantnímu) a profesnímu zaměření s Romy a Sinty, proto jsem se na tyto souvislosti ptala i respondentů. Mnohá historická politická nařízení namířená proti tzv. cikánům dopadala v praxi i na světské osoby¹², a tyto osoby byly tím pádem často vnímány jako jednodlitá skupina, a to nejen vykonavateli moci, ale i veřejností.

Historička Jana Horváthová ve své knize *...to jsou těžké vzpomínky* píše: „Vedle tradičních romských zaměstnání (kovářství, hudební produkce) se čeští Romové i němečtí Sintové živili také provozováním živností úzce souvisejících s územním pohybem — měli tzv. kočovné licence nejen jako překupníci různého druhu zboží, brusiči, opraváři deštníků, ale i jako provozovatelé zejména poutových atrakcí, respektive zábavy. Působili jako různí kejklíři: tanečníci, artisté, cvičitelé zvířat, provazochodci, loutkoherci, zpěváci, hudebníci apod. Mohli také vlastnit kolotoče, houpačky, střel-

12 Viz kapitola Pojem světský v historickém kontextu.

nice i menší cirkusy. Stejný okruh činnosti i podobný způsob života postupně vedl k prolínání rodů česko-německých Romů a Sintů a rody „světem jdoucích lidí“ — tzv. lidí světských neboli „komediantů“. (Horváthová a kol. 2021: 119)

Pohled respondentů na to, jestli mají svěštětí něco společného s Romy, se značně lišil.

Světský může být jak Rom s určitou (kočovnou) profesí, tak gádžo. Rozhodně jsou rodiny, kde ty lidi patří ke všem těmhle skupinám, a proto není dost možné popsat kulturní rozdíly. (anonymní respondent, mladší generace)

Světský nemusí být Rom, ale Rom je zároveň světský. (Pokud to není asimilovaný Rom, který se k romství nehlasí.) Roma, to je etnická skupina. Světský je životní styl (anonym, starší generace).

Pokud cítí jedinec několik identit najednou, bylo zajímavé zjišťovat, zda je cítí jako rovnocenné, či některou z nich upřednostňuje.

Je nějaká z identit prestižnější? Být Sinto, nebo světský?

Řekla bych, že určitě být Sinto, ale nevím, co by na to řekl světskej gádži. (ml. gen.)

Táta nebyl úplně Rom, byl spíš světskej. (žena, cca 60 let) Určující je pro tento rozdíl profese a odlišnosti v jazyce, jiné rozdíly mezi Romy a světskými nevnímá. To se nepozná, jako když třeba nerozeznáte i Němce od Čecha nebo Američana od Čecha, ten člověk je stejnej.

Někteří respondenti si uvědomovali částečně společnou historii obou skupin, jejich vzájemný kontakt i podobně pohnuté osudy, přesto se vůči Romům ostře vymezovali a společnou identitu necítily. *V současné době nikdo, koho znám já osobně, určitě nemá za manžela, za manželku nebo někoho příbuzného z Romů. Většina rodů si navíc vede svoje rodokmeny. Romové žili kočovnej život, komedianti žili kočovnej život, takže prostě z toho důvodu, zřejmě se to proto traduje. Když byli ty potulný kejklíři, tak určitě kočovali spolu (muž, cca 40 let).*

Sinti to už je obor jinej, ktorej nám nenáleží, ani cirkusu ani kolotočům. To byli spíš látkari, textiláři, kramáři, stánkaři, podomní obchody. I tady na Moravě, ale my jsme se s nima nikdy nestýkali, nebyli to rodiny. Nejsou to světský. To je to stejný, jako bysme se bavili o Romách, olaský, vlaský. Copak já mám něco s Romama? A taky cestovali, prodávali koně, byli to koňský handlíři (muž, střední věk).

Kastuje se to dodneška. Mezi ty lepší rody se řaděj ti, co si pořídili loutkový divadlo nebo cirkus. Sinti se brali jako podřadný lidi. Brali se Sinti a světský. Tam ty spojení jsou. Cestovali po světě, jezdili spolu. V dnešní době je to už o něčem jiným, ty lidi už maj školy. Sinti, oni bejvali spíš kotláři, oni to byli takoví lepší Cikáni (muž, 62 let).

Už jen obšírnost odpovědí u každého z respondentů naznačuje, že téma příbuznosti světských s Romy a Sinti není téma neznámé, svěštětí jsou tomuto srovnání často

vystavování. Jejich postoj k němu je ovšem značně různorodý. Někteří respondenti neznali osobně žádné světské, kteří by buď zároveň nebyli Romové nebo Sinty, nebo by s nimi nebyli příbuzní, pohybovali se zejména v prostředí Romů a Sintů. Zároveň nepopírali, že větší prestiž, než světští mají v jejich okolí Sinty a Romové. Je tedy logické, že se na problém dívali spíše jejich optikou. Podle nich byla světská identita poutána k neusedlému způsobu života, k profesi. Šlo o životní styl, světským mohl být kdokoliv, kdo tak žil, tedy i Rom, i Nerom. Romové podle nich na rozdíl od světských tvořili etnickou skupinu. Jiný respondent vnímal Romové a světské jako příslušníky odlišných skupin, kteří se však od sebe lišili pouze profesí a jazykem.

Ostatní respondenti zastávali zcela odlišný názor. Příbuznost s Romové nebo Sinty popírali, nevěděli o nikom, kdo by v jejich široké rodině byl s nimi nějak spřízněn. Někteří se omezili na tuto negaci, někteří se vůči Romům a Sintům vymezovali ostřeji. Od zdůraznění rozdílu mezi skupinami, až po vyvyšování se nad nimi.

Dále mě zajímalo, jakým způsobem se světští vymezují vůči osobám, které vnímají jako „nesvětské“. Hranice, která se tímto vymezováním tvoří, je určující pro identitu světských. *Já to beru jako profesi a já se neberu jako oddělené od vás nebo od druhých lidí.* (žena, 49 let).

Některým respondentům připadalo, že světské rody jsou soudržnější než nespvětské. Světští mají podle nich stálejší vztahy, partneři si nejsou nevěrní, při každém problému se hned nerozvádějí jako „domácí“ *Já osobně bych třeba manželce nezahnul. A vím na sto procent, že manželka taky ne. Úcta k té ženě. Mezi světský se to třeba taky dostalo, rozvody nebývaly, dostalo se to taky* (muž, 62 let).

SOCIÁLNÍ VAZBY

Na charakteru sociálních vazeb lze vyzorovat, jakým způsobem se skupina světských vymezuje, jak je v procesu kontaktů jednotlivých skupin vytvářena jejich skupinová identita.

V osobní rovině se světští kromě lidí z „branže“ (*My se částečně známe celorepublikově v oboru, muž, střední věk*) běžně stýkali i přátelili s tzv. domácími (*Já osobně mám strašně spoustu přátel, který jsou mimo branži, muž, cca 40 let*). Několik respondentů se mi zmínilo o blízkých vztazích s umělci. Vnímali je jako sobě podobné, s podobným životním stylem a údělem. Známost s umělcem (zejména s herci, zpěváky) byla považována za prestižní.

Mnoho domácích, mužů, pracovalo u cirkusu jako dělníci, pomocníci. Byli najímáni na jednotlivé sezóny nebo třeba jen na bourání a stavění atrakcí, cirkusového stanu. Většinou dostávali kapesné a zdarma jídlo a ubytování. Tyto pracovní vztahy byly podle některých respondentů nezdědka komplikované, jelikož mezi zájemci se ocitali lidé bez domova, s kriminální minulostí apod. Častými sezónními zaměstnanci u cirkusu nebo kolotočů byli Romové (*My jsme třeba i zaměstnávali romskou rodinu ze Slovenska, asi pět let. Strašně solidní lidi, dodneška nás navštěvují, suprový zaměstnanci. Strašně rychle se aklimatizovali. Ten způsob života, i když bydleli v paneláku, tak jim nebyl cizí a asi v tůj krvi to vopravdu maj taky*, muž, cca 40 let).

U sňatků mě zajímalo, do jaké míry se mezi světskými dodržuje endogamie, s jakými dalšími skupinami se případně světští žení/vdávají, jaké reakce to vyvolává a zda si může mladý člověk vybrat, koho si vezme.

V rodinách se preferují svazky mezi světskými navzájem (*Já mám tady tři kluci a nikdo je nebude nutit, aby si nenašli holku mimo cirkus, ale ono vám to nedá, já to vím podle sebe, jak u toho vyrostete...*, muž, cca 40 let). Argumentem bylo, že málokterý domácí by si zvykl na tento specifický a velmi odlišný styl života a nedělalo by to dobrotu (*Nejhorší je, když je tady nějaké děvče z privátu, ona si na to nemůže zvyknout, muž, střední věk*). Existují spíše případy žen z řad domácích, které se přivdaly do světské rodiny, musely se ale naprosto přizpůsobit (*Bud' do toho padne, do těch koleček, nebo z toho za pět let vypadne, muž, střední věk*). Tolerované jsou svazky mezi různými skupinami světských, provozovatelé zábavních atrakcí, artisty atd. (*Je to stejná forma cestování, akorát že tohle byli kolotočáři a tohle byli artisti, takže dá se říct, že tady to manželství fungovalo, protože byli na tu svoji dráhu zvyklí, muž, střední věk*), okrajově s umělci, protože mají podobný životní styl.

V případě respondentů příbuzensky spjatých s Romy/Sinty, dávali tito přednost sňatkům právě s Romy, spíše než s Čechy.

Je zřejmé, že respondenti nežijí v sociální izolaci. Běžně se stýkají s domácími. Jde jen o míru sociálního kontaktu. Je pro ně běžné se s domácími přátelit, o něco složitější je s domácími pracovat, protože tu práci neberou vážně, a nejneshůdnější jsou vztahy maritální. Nikdo z respondentů nepopírá, že by neexistovaly manželské svazky světských s domácími, ale nikdo to nepovažuje za věc běžnou a stoprocentně tolerovatelnou. Spíš se kloní ke sňatkům mezi světskými, vzít si domácího nepovažují za rozumné a šťastné. Dá se říct, že je zde stále určitá tendence k endogamii.

KULTURNÍ ATRIBUTY

Jedněmi z důležitých *boundary makers*, tedy symbolické hranice mezi „my“ a „oni“, které vnímají členové obou hraničních skupin, jsou kulturní zvyky a tradice v užším slova smyslu. Za všechny bych zmínila religiozitu, rituální čistotu a jazyk, tzv. světštinu, u kterých při rozhovorech vyplynulo, že nesou nejsilnější odraz identity.

Většina respondentů byla věřícími křesťany a své děti křtili. Víru ovšem nepraktikovali klasickým způsobem, do kostela chodili pouze v čase institucionalizovaných událostí (svatba, křest) či o Vánocích (*Devadesát procent světských lidí věří, nesedí každou neděli v kostele, ale věří, muž, střední věk*).

Zvláště cirkusová vystoupení bývají značně riskantní, je tedy přirozené, že si umělci pomáhali různými pověrami, rituály (*Když jsem vystupoval s tygrama, tak jsem si před vystoupením sáhl na křížek pro štěstí. Kostým neodložíte na postel, protože by spal kšeft. Nikdy když sedíte v cirkuse, tak se neotočíte zády k manéži a neseďte si, muž, cca 40 let*). Také se přísahá (*Kleju se, přísahám, že jsem to neudělal. Zaklejuvám se třeba na svoje děti. Dávám do hry otce, matku, děti svoje, muž, střední věk*).

Přísná pravidla (rituální) čistoty se objevují u některých Romů a Sintů (Horváthová, 2005: 71), s nimiž někteří světští přicházejí do kontaktu. Zajímalo mě, zda tyto zvyky také dodržují. Většina respondentů o těchto pravidlech neslyšela nebo

je chápe jako pravidla čistoty v užším slova smyslu (*U ní si kafe nedám, je to šmudla, muž, 62 let*). Nebo respondenti pravidla rituální čistoty znali, ale přisuzovali je Sintům (*To už jsou spíš ty Sintové. Tady to nefunguje, muž, střední věk*).

Jediná respondentka (žena, cca 60 let) některá pravidla dodržovala. Vypadá to ale, že je přejala od své matky, Sintky, nejedná se s největší pravděpodobností o zvyky světské.

Nádobí prostě se musí udržovat čistý, a to jenom pro jídlo. Vana je na tělo, věci, který patří na tělo, ručník, to je zvlášť, utěrky, nádobí, to je taky zvlášť no. Takže neexistuje něco, co by se dávalo dohromady. To u nás se potom říká o takových lidech, že jsou práste. S nima se ani nejí. Mají zvlášť hrnek a zvlášť talíř. Těhotná žena a žena v šestinedělí musela mít oddělený nádobí a nesměla vařit. Až po šestinedělí směla k hrnci.

Světštinu, argotický jazykový útvar, nazývali respondenti *hantýrka*. Název *světština* nikdo z nich nepoužíval. V literatuře je uváděn i název *cinty*, který bývá odvozován od názvu etnika Sinti (Churavý 1987: 177), jde však pouze o domněnku. Je nutné rozlišovat *hantýrku* od cirkusového slangu, který obsahuje pojmenování pro věci týkající se cirkusového umění a je určen pouze pro prostředí cirkusu. V prostředí lunaparků jsem na žádný slang nenarazila¹³.

Coby argot měla *hantýrka* kryptickou funkci, mnoho slov ale postupem času proniklo do vězeňského a vojenského slangu i do obecné češtiny. Používání *hantýrky* je dodnes silným identifikačním prvkem, který udržuje a posiluje společnou identitu světských.

Nutno poznamenat, že lexikum světštiny je tvořeno z velké části původně romskými a německými slovy. To dokládá mj. to, že světští museli být nutně s Romy v užším kontaktu, jinak by tento jazykový vliv nemohl být natolik patrný.

Hantýrka je stále živý argot světských, který se však již příliš nepředává mladším generacím (*Malý děti to nikdo neučí, nemusí to umět. Starší generace to přestává používat, protože je to výstřední, už to nemíní používat, muž, střední věk*). Dříve převažovala kryptická funkce (*Bavili se tak cirkusáci i kolotočáři, aby ten člověk z privátu nerozuměl, muž, 62 let*), v současnosti spíše identifikační (*Vidím, že už to hodně vědí. Když takhle stojím u stánku tak vidím, že i domácí už takhle mluví. Schválně tak před váma mluví, že si myslej, že to jako umí, žena, 49 let*). Používáním *hantýrky* tak světští posilovali identitu, nebo na sebe jejím nepoužíváním naopak neupozorňovali (*Když jsem chodila tady na gympl, tak jsem nevěděla, jestli to slovo, který jsme doma používali, je vůbec správný, abych se nezesměšnila, žena, 66 let*). Pasivní znalost *hantýrky* byla u respondentů vysoká, aktivně se používala spíše jen jednotlivá slova (*Děti rozumí, ale nemluví, žena, cca 60 let*). Míra výskytu romského lexika v *hantýrce* naznačuje, že světští byli v minulosti s Romy v úzkém kontaktu. Jakého charakteru a intenzity byl tento kontakt, není jisté.

13 Bylo to jedním z dotazů na respondenty, všichni odpověděli negativně.

ZÁVĚR

Cílem předkládaného textu bylo zjistit, kdo jsou podle respondentů světští a s čím si svou identitu oni sami spojují, co je pro ně specifické.

Stěžejním atributem je bezpochyby profese, která je jednotícím prvkem společné identity. Můžeme říct, že světští jsou typickou profesní skupinou. Profese se předává z generace na generaci, kdy starší učí řemeslo své potomky a nespolehají přitom příliš na institucionální vzdělání. Ovšem i zde existují výjimky, kdy se za světské považují i osoby, které již nevykonávají typicky „světská“ řemesla, mají ovšem některé z dalších atributů společné identity, například si udržují vědomí společné rodové historie, což je zásadní i u rodin, které se dosud děděnému řemeslu věnují.

Ovšem ani ne každý zástupce profese typické pro světské je světský. Světský je příslušníkem rodiny, která si po generace předává dané řemeslo, zakládá si na rodinné historii a do určité míry existuje aspoň snaha o dodržování endogamie. Přitom samozřejmě existují výjimky (např. mnoho cirkusáků se označení světský brání) a zejména v současnosti se situace mění. Ne každý světský se věnuje tradičnímu řemeslu své rodiny, a ne každý světský uzavírá sňatek se světským. Přitom si ale udržují rodovou paměť, a i když žijí s člověkem z jiného než světského prostředí, neprovozují rodinné řemeslo, ani nedodržují dané kulturní zvyklosti, stále se považují za světské. Podle mých zkušeností je tato skupina lidí nejvíce izolovaná, nejméně ochotná poskytovat o světských informace lidem „zvenčí“.

Důležitým pojítkem je samozřejmě také neusedlý způsob života, který mají ale společný i s některými ne-světskými a ani už neplatí, že by všichni světští za prací cestovali.

Soudržnost rodu a široké pojetí příbuzenství společně s dědičným příjmením, legendami o původu rodu a částečná endogamie napomáhají k udržování a předávání společné identity. Podstatným prvkem při předávání tradice je vzdělávání a výchova dětí rodiči podle zvyků daného rodu.

Světští nejsou izolovanou skupinou. Sociální vazby s příslušníky jiných skupin jsou různého charakteru a intenzity. Probíhající interakce jen potvrzují pocit jedinečnosti světských, jejich svébytnosti. I v rámci světských jako skupiny ale existuje určitá hierarchie, skrze níž ovšem jedinec ještě více posiluje pocit náležitosti ke své rodině.

K posilování identity samozřejmě napomáhá i jazyk (jeho používání, či naopak vymezování se vůči němu) a specifické kulturní zvyky a obyčeje.

Zvláště některé atributy světské jasně vymezují od „ostatních“, kdy světští sami tuto odlišnost vnímají a jako odlišné je vnímá i okolí. Příkladem může být důraz, který je kladen na rodovou historii, příjmení, rodinnou soudržnost, předávání řemesla z generace na generaci a částečné dodržování endogamie.

BIBLIOGRAFIE

- Baloun, P. 2020. „Cikáni, metla venkova!“ *Tvorba a uplatňování proticikánských opatření v meziválečném Československu, za druhé republiky a v počáteční fázi Protektorátu Čechy a Morava (1918–1941)*. Praha: Disertační práce FHS UK.
- Cihlář, O., Jordan, H. 2014. *Orbis cirkus*. Praha: Akademie múzických umění.
- Drobil, E. 1909. Světem jdoucí. *Český lid* 18: 457.
- Haišman, T. Není uvedeno. 1999. In Kolektiv autorů. *Sešity pro sociální politiku: Romové v České republice (1945–1998)*. Praha: Socioklub.
- Hajská, M. 2018. *Hranice jazyka jakožto hranice etnické identity. Vztah užívání jazyka a etnické kategorizace u olašských Romů na východním Slovensku*. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra střeoevropských studií.
- Horváthová, J. 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. In *Romano džaniben* 2005.
- Horváthová, J. a kol. 2021. *...to jsou těžké vzpomínky*. Brno: Větrné mlýny.
- Churavý, M. 1987. Minulosti a současnosti cirkusového slangu. In *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24.–27. ledna 1984*. Plzeň: Pedagogická fakulta v Plzni.
- Jenkins, R. 1997. *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage Publication.
- Jenkins, R. 2016. *Přehodnocení etnicity*. In: Jakoubek, M. (ed). Pp. 133–139 in *Teorie etnicity: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Lípa, J. 1960. Poznámky k otázce cikánských prvků v českém argotu. In: *Rusko — české studie*. Praha: SPN.
- Moravec, B. 1895. „Světem jdoucí“: Řada figurek z našeho života venkovského. In Zíbrt, Č.; Niederle, L. *Český lid: sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Sv. IV. Praha: F. Šimáček.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Novák, R. 2006. 6., 7., 8., 9. generace Matěje Kopeckého. Praha: DAMU, diplomová práce.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Podzimek, J. 1937. Slovníček „světská hantýrka“. In *Bezpečnostní služba*. 1937, 7.
- Skočovská, M. 2010. *Světští: Identita a základní kulturní rysy*. Praha: diplomová práce FF UK.
- Šturma, J. 1959. Zkušenosti z boje proti trestné činnosti světských osob. In Procházka, M. *Kriminalistický sborník: s přílohou Soudní lékařství*. Praha: Vydavatelství časopisů MNO, roč. III/9, č. 8.
- Řehák, D. 2002. Ten světskej život je dales: (Pohádka a dvě písně ve světské hantýrce). In *Souvislosti: Revue pro literaturu a kulturu*.
- Tlamosová, H. 2020. *Lexikon světem jdoucích: (A–K)*. Brno: PhDr. Ivo Sperát.
- Vaculík, P. 2007. *Cirkusácký žargon*. MKSCVU [online]. Online at: <https://cirkusoviny.cz/cirkusacky-zargon/> (accessed 18 July 2021).
- Váňa R., Mareš J. 1935. Cikáni v Československu, jejich historie a počet. In *Bezpečnostní služba*.

Markéta Skočovská je absolventka romistiky na FF UK a žurnalistiky na FSV UK. Působí ve spolku Romano džaniben.